

PÁRIS TUDOMÁNYOS KÖZKÖNYVTÁRAL.

DR. GULYÁS PÁLTÓL.

(Első közlemény.)

Alig van közintézményünk, melyet sűrűbben érne támadás, mint könyvtárainkat. Napilapjainkban — főleg kánikula idején — gyakran találkozunk fölszólamlásokkal, telve panaszszal könyvtáraink iránt. Az anyag hiányossága, a kiszolgálás lassúsága, a kölcsönzés korlátozása, a helyiségek szűk volta: ime, a legfőbb vádpontok, melyeket a könyvtárainkat látogató, s nem ritkán a könyvtárainkat *nem* látogató közönség hangoztatni szokott s a melyekkel a «művelt nyugaton», elsősorban Párisban uralkodó állapotokat szeretik szembeállítani. Az e fajta támadások hatása alatt érlelődött meg bennem a vágy, hogy Páris, a «modern Athén», sokat dicsért könyvtári állapotairól személyes meggyőződést szerezzek. Hogy e vágyam testet ölthetett, azt a M. N. Múzeum igazgatóságának köszönhetem, mely anyagi támogatással mozdította elő tanulmányútam. A következőkben ez útam tapasztalatairól számolok be a «Magyar Könyvszemle» olvasóinak, megjegyezvén, hogy e helyen csakis a tudományos rendeltetésű, encziklopedikus jellegű könyvtárakra fogok kiterjeszkedni.¹

I.

A Bibliothèque Nationale.

Ismertetésemet a legnagyobb párisi közkönyvtárral kezdem meg, a mely az igazságtalan összehasonlításoknál a zúgolódóknak rendesen szemük előtt lebeg: a *Bibliothèque Nationale*-lál.

A Bibliothèque Nationale, mely eredetileg a francia uralkodók magánkönyvtárából alakult ki, jelenleg négy osztályból

¹ Páris érdekes népkönyvtáiról, l. szerzőnek Népkönyvtári intézmények Párisban és Londonban cz. a. külön is megjelent tanulmányát.

áll: a nyomtatványok, kéziratok, érmek és metszetek osztályából. A térképek 1829—1838. külön osztályt tettek ki; de 1839-ben a metszetek osztályába, majd 1858-ban a nyomtatványok osztályába kebelezték be, melynek most is egyik alosztályát teszi.

A gyűjtemény legrégibb része, a dolog természetéből kifolyólag, a kéziratár, mely néhány. Nagy Károly tulajdonában volt kéziratot is tartalmaz. Jámbor Lajos és Kopasz Károly egykori könyvtárából szintén van még egy-két kézirat a Bibliothèque Nationale birtokában; de ezzel a láncz megszakad: az utolsó Karolingok nem birtak bibliofil hajlamokkal. E nemes szenvedély a Capeting szent Lajosban éled ismét föl, a ki a Sainte-Chapelleben egész könyvtárt hozott össze. De gyűjteménye nem maradt fenn s létezését a Nationale-ban csakis kiváltkép díszes zsoltárkönyve hirdeti. A királyi könyvtár tulajdonképeni megalapítója V. Károly volt (1364—1380), a ki mintegy 1200 kötetes kézirat-gyűjteményt hozott össze, a Louvre-ban külön helyiségben állíttatta föl s katalógust is készíttetett róla. E gyűjteménynek ma már alig egy tizede van meg a Bibliothèque Nationaleban, a mi elsősorban V. Károly közvetlen utódai nemtörődömségének tudható be. Végre XII. Lajos uralkodásával új korszak nyílik meg a királyi könyvtár történetében s mindinkább gyökeret ver a gondolat, hogy a könyvtár nem az egyes uralkodók szeszélyének gyümölcse, hanem nemzedékről-nemzedékre szálló nyilvános intézmény. Bloisi könyvtára, mely VIII. Károlytól örökölt kódexeken kívül a Viscontiak és Sforzák páviai gyűjteményét s Lajos brüggei herczeg becses kézirateit is magában foglalta, a bolognai követ nyilatkozata szerint 1508-ban a világ legelső ilyenmü gyűjteménye volt. A tudományt kedvelő I. Ferencz a bloisi gyűjteményt 1544-ben egyesítette saját fontainebleaui könyvtárával s az ekként megnövekedett gyűjteményt, melyben a kéziratok mellett már vagy ezer kötet nyomtatvány is helyet foglalt, csupán IX. Károly idejében szállították Párisba. Itt előbb a collège de Clermont, majd a ferenczes-klastrom épületében helyezték el s végül, többszöri helyváltoztatás után, 1721-ben a Mazarin-palotában állíttották föl, ahol mindmáig fönmaradt.

A Bourbonok trónralépte óta a könyvtár minden része rendszeresen gyarapítottatott akár vétel vagy csere, akár hagyományok útján. Az anyag ekként annyira fölszaporodott, hogy

XV. Lajos idejében, a könyvtár «aranykorában», a nyomtatványokat elkülönítették a kéziratoktól s külön igazgatás alá állították. A forradalom, mely oly sok közművelődési alkotásra végromlást hozott, a Bibliothèque Nationalera nézve nagy előnyökkel járt. A szerzetesi könyvtárak gazdag könyv- és kéziratgyűjteményének, oklevélkészletének a nemzeti raktárban összehordott tömkelegéből u. i. szabadon választhatott a Nationale vezetősége s hogy e sürgősen végrehajtandó választás minden tekintetben kielégítő volt, azt a könyvtár akkori jeles vezetőjének, *Van Praetnak* a tudását, tapintatát dicséri. A következő évtizedek legsúlyosabb gondját nem is a nagyobb arányú továbbfejlesztés, hanem a hirtelen fölszaporodott anyag földolgozása okozta. Ennek szentelte javarészét a könyvtár *Naudet*, majd *Taschereau* igazgatása alatt. A fölhalmozott könyveket szakok szerint osztályozzák s ez osztályokon belül betűrendben fölláttják, majd az ötvenes évek közepén megindítják a rendszeres katalógus kinyomatását. A methodikus katalógus teljes elkészülte épen nem járt messze a megvalósulástól, a mikor 1874-ben *Delisle* került az intézet élére, a kinek legelső dolga volt e munkálatokat beszüntetni s az általános czédulakatalógust elkészíttetni s ennek alapján a betűrendes katalógus kinyomatását is megindítani.

E futólagos történeti visszapillantás után, melyet a könyvtár vezető férfiai által a *Les grandes Institutions de la France* cz. vállalatban írt kötetből merítettünk, lássuk már most a gyűjtemények jelenlegi elhelyezésének, kezelésének s működésének módozatait.

A Bibliothèque Nationale palotája a Richelieu-, Colbert-, Viviane- és Petits-Champs-utczák által határolt hosszúkás, négyszög alakú, mintegy 16.500 m² kiterjedésű területen áll s különböző korszakokban épült. A legrégebbi rész az 1633-ban épült Hôtel Tutebeuf, mely az intézet adminisztrátorának s titkárának lakását, a tanácstermet s a térképgyűjteményt foglalja magában. Valamivel újabb keletű az ú. n. Mazarin-folyosó, melylyel a nagynevű kardinális a Tutebeuf-palotát magánlakosztályával 1650-ben összekötötte. Ez a folyosó ma is fönnáll s a cziméliák kiállítási terméül szolgál. A területen állott többi régi épület teljesen áldozatául esett a mult század átalakító s ujjáépítő munkálatainak. A Petits-Champs- és Richelieu-utczák által hatá-

rott részen jelenleg álló épület, mely a főkönyvraktárat, az éremgyűjteményt s az 1868-ban megnyílt nagy dolgozótermet foglalják magukban, Henri Labrouste alkotása. A Colbert- és Viviane-utcák szögletén jelenleg épülő nyilvános olvasóterem pedig a Bibliothèque Nationale mostani építésének, Pascalnak a tervei alapján készül.

Az ezen épülettömben elhelyezett gyűjtemények legterjedelmesebb része a nyomtatványi osztály, melynek kötetszáma manár meghaladja a három milliót. Gyarapodásának három forrása van: vásárlás, adomány (és csere) s a köteles példányok intézménye. Mindháromfajta szerzeményről külön-külön növedéknaplót vezetnek.

A vásárolt kötetek száma 1907-ben 10.161 kötetre rugott, a mihez még 72.473 folyóiratszám járult; e célra csak 80.000 fr. állván évenként rendelkezésre, nagyon meg kell válogatni a megvásárlandó köteteket s a tisztviselők egy jelentékeny részének ez az egyetlen föladata.

Az adományok, különösen a mióta a katalógus kinyomatása olyamatban van, szintén igen jelentékeny számot tesznek. 1907-ben pl. 3416 kötetel gyarapodott ez úton a könyvtár. Ennek oka főleg abban rejlik, hogy a könyvtár, ha egy-egy nevezetesebb élő szerző sorra kerül a kinyomatott katalógusban, megküldi neki művei jegyzékének kefelevonatát, kérve, hogy a hiányzó műveket engedje át a könyvtárnak. E fölszólítás a legtöbb esetben nem marad eredménytelenül, sőt akadnak oly szerzők is, a kik fölszólítás nélkül beküldik hiányzó műveiket.

De a legbővebben ömlő forrás a köteles példányok intézménye. 1907-ben ez uton 20.729 önálló kötet és füzet, 10.220 zenemű s 506.260 folyóirat és ujságszám érkezett a könyvtárba. E rengeteg anyagot a könyvnyomtatók nem közvetlenül szállítják be a könyvtárba, hanem a belügyminisztérium közvetítésével. A köteles példányokról szóló 1881. júl. 29-iki törvényzikk u. i. elrendeli, hogy a nyomdászok minden sajtótermékükből 2—2 példányt Párisban közvetlenül a belügyminisztériumba, a vidéken pedig a prefekturákba tartoznak szállítani. A prefekturák azután hétről-hétre felküldik a példányokat az igazságügyminisztériumba, a honnan úgy a párisi, mint a vidéki sajtótermékek egyik példányát a Bibliothèque Nationaleba, a

másikat pedig a közoktatásügyi minisztériumba továbbítják. Az átszállítás minden hét péntekjén történik. A szállítmány a könyvtárápület Richelieu-utczai főbejárója alól nyíló iroda-helyiségbe kerül, a hol az összes szerzeményeket beiktatják. A köteles példányoknak egész különleges, mozgó lapokból álló növedéki naplójuk van. Minden egyes nyomdász egy-egy számozott napló-lapot vagy füzetet kap, a melybe a hétről-hétre beérkező nyomtatványok tételenként bevezettetnek. A bevezetés alkalmával a termékeket legott kollaczionálják s ha hiányra akadnak, azonnal megírják a reklamációt. A reklamálás a belügyminisztérium hivatalos papirosán s a belügyminisztérium nevében történik, a hová a reklamációkat rövid úton átteszi a könyvtár igazgatósága aláírás s továbbítás végett. A reklamálás csupán három hónapon belül valósítható meg a törvény értelmében. Innen van, hogy igen sok a csonkaság, mert a reklamálás végrehajtására nem futja a szükre szabott időből. Az egyes nyomdák naplószáma nem állandó, hanem évről-évre változik s attól függ, hogy mikor kerül az évben először az illető nyomdász egy terméke az iktatást végző tisztviselő kezei közé. Ha a nyomtatványok az úton megrongálódtak vagy bekötésük kívánatos, az iktatóból a könyvtár házi könyvkötő-műhelyébe kerülnek, a hol újra füzetnek, kijavíttatnak, esetleg be is köttetnek.

Kötésre elenyészően csekély összeg — évi 30.000 fr. — állván a Nationale rendelkezésére, csakis a legfontosabb művek láthatók el tartósabb kötéssel. Úgyszintén a napilapok közül is csupán a párisiakat köttetik be, igaz, rendkívül tartósan: szép fekete maroquin-félbörkötésbe. A vidéki napi és heti sajtó termékeit azonban évfolyamonként összegyűjtve, tartós csomagoló papirosba burkolják, zsineggel átkötik s így helyezik el a raktárakban.

Az ekként előkészített kötetek a katalogizáló helyiségbe jutnak, a hol a könyveket bibliografaiilag földolgozzák s a megfelelő könyvtári szakba beosztják. A Bibliothéque Nationale szakrendszere a következő:

Hittudomány.

A. Szentírás; *B.* Liturgia és Zsinatok; *C.* Egyházatyák. *D.* Katholikus theológia; *D*² Akatholikus theológia.

Jogtudomány.

E. Kánonjog; *E** Természetes jog; *F.* Polgári jog.

Történelem.

G. Egyetemes történet; *H.* Egyháztörténet; *J.* Ókori történet stb.; *K.* Olaszország története; *L.* Franciaország története; *M.* Németország története stb.; *N.* Anglia története; *O.* Spanyolország és Portugália története; *O².* Ázsia története; *O³.* Afrika története; *P.* Amerika története; *P²* Ausztrália története; *G.* Könyvészet.

Tudományok és művészetek.

R. Bölselet; *S.* Természetudományok; *T.* Orvosi tudományok; *V.* Matematikai tudományok; Szépművészetek stb.; *V^m* Zene.

Szépirodalom.

X. Nyelvészet és szónoklattan; *Y.* Költészet; *Y².* Regények; *Z.* Poligrafia és vegyes.

A könyvek helyrajzi jegyét a szakok megjelölésére szolgáló betű s a melléje helyezett sorszám adja. E jegyet úgy a könyvről készített czédulára, mint a könyvekre magukra is rávezetik.

A könyvekről készített czédulák nyomdába adatnak s a könyvtár Bulletin mensuel-jában látnak napvilágot. A Bulletin 1875-ben indult meg s első évfolyamaiban csupán a külföldi, tehát vásárolt művek czimei közöltettek. 1882 óta az új és régi francia irodalom termékei is belekerülnek a Bulletinbe. Ezenkívül, mint ismeretes, munkába vétetett az egyetemes, betűrendes katalógus kinyomatása is. E munka jelenleg, noha már 37 kötet látott napvilágot, a *D.* betűnél tart s előreláthatólag csak évtizedek multán készül el. A kéziratos könyvtári czédulákat, a nyomtatásban már megjelent részről, megsemmisítik s magával a kinyomatott katalógussal helyettesítik. A közönség a czédulakatalógusnak még közzé nem tett részeihez sem férhet hozzá s a bizalmatlanság akkora, hogy még e sorok írójának sem mutatták meg, a mikor körülvezették a könyvtár helyiségeiben, jöllehet többször is szóba hozta kalauza előtt. Maire szerint¹

¹ Manuel pratique des bibliothécaires. 68. l.

6×9 cm. nagyságú kartonlapokból áll, melyek ezerkétszázankint vannak a redőnynyel elzárható katalogus szekrény fiókaiba besosztva. A czédulák nincsenek megrögzítve s ebben rejlik annak az oka, hogy miért nem férhet hozzá az idegen.

A kellően megpajzskázott kötetek azután a könyvraktárba kerülnek, mely több részből áll. A raktár főrésze a dolgozó terem folytatását képező központi magazin, melyet hatalmas üvegajtó választ el a közönségtől. E központi raktár 40 m. hosszú s 30 m. széles, üvegterőzettel ellátott csarnok, melynek középső hajójától jobbra és balra eső részei egy alagsorra s négy emeletre oszlanak. Ez emeletek mindegyike 2'30 m. magas s áttört vasfödémrel bír. Minden egyes emeleten 13—13 kettős állvány nyert elhelyezést, melyek fából valók. Az emeleteket egymással lépcsők, a hajó két részét pedig hidak kötik össze. Az egész raktár, a souterraint kivéve, jól, sőt nagyon is jól van megvilágítva; nyáron a hőség — főleg a felső emeleteken — szinte tűrhetetlen, daczára, hogy vízsugarakkal hűtik kívülről az ablaktáblákat. Ma már a közlekedésre fönntartott középső hajó földszintjén is nagy pótállványok állanak a folyton emelkedő szaporulat egy részének befogadására.

Mindazonáltal a terület nincs elég gazdaságosan kihasználva. A rekeszfalak közti távolság 3 m. A pittsburgi Carnegie-könyvtárban a távolság csupán másfél méter, a washingtoni kongresszusi könyvtárban pedig 1'75 m.¹

A főrepozitóriumban a következő szakok nyertek elhelyezést: az alagsorban a theológia, mint a könyvtárnak egyik leg-ritkábban használt része, a földszinten s az emeleteken a franciaországi történelem (ide tartoznak a hírlapok is!),² a nyelvészet, bibliografia, vegyesek, a költészet, szinműirodalom (nemzetek szerint csoportosítva), az orvostan, a tudományok és művészetek. A többi szak mellékraktárakban van elhelyezve: jobbra a földalatti mansardokban, melyek az épületnek a rue de Richelieu, rue des Petits-Champs s a rue Colbert menti részein vonulnak végig. A jog, a földrajz, a történelmi szakok

¹ V. ö. Morel. Bibliothèques. II:134.

² A vidéki lapok újabb időben kivétettek a szakból s külön kilencz teremből álló raktárban helyeztettek el.

zöme s a regényirodalom nyert ebben a szinte véget nem érő teremsorozatban helyet; itt vannak továbbá a duplumok is, melyeket elsősorban a házonkívüli használatnál értékesítenek. A pótmagazinok berendezése régi faállványokból áll.

A külön raktárak közül kétségkívül legértékesebb a vasrácsos kapuval elzárható *réserve*, mely a rotundából nyílik. A rotundában van elhelyezve Voltaire szive. Maga a *réserve* kétemeletes, hatalmas terem, melyben mintegy 100.000 kötet ritkaság van elhelyezve. Itt vannak az ősnymtatványok, pergamenre készült lenyomatok, kisméretű könyvek, híres könyvkötések, művészi becsű illusztrált könyvek s általában mindama kötetek, melyekből csupán 100 példány készült (a különlenyomatok kivételével). *Morel*¹ szerint a *réserve*-ben a többi közt 5300 francia verses kötet, 4000 francia szindarab, 3800 regény, 2620 hártványomat, 583 törpe kötet, 51 xilographika stb. van. Érdekes a terem mélyén elhelyezett üveges vasszekrény, melyet a könyvtár *poklának* neveznek. E pokolban, melyhez a kulcsot maga az administrateur général őrzi, mintegy 900 többé-kevésbé hirhedt pornografikus mű van elhelyezve. Használatához általános engedély nem nyerhető; hanem csak jól indokolt folyamodványra adnak ki belőle, erős kivételkép, tudományos használatra egy-egy, a kutató által kijelölt kötetet.

A *réserve* legszebb s legértékesebb darabjai, a kéziratár több értékes darabjával közösen, ki vannak emelve a raktárakból s a Galérie Mazarine ragyogó helyiségében állandó kiállítás keretében gyönyörködtetik a közönséget. Ez a helyiség tulajdonképpen két teremből áll, egy kisebb előcsarnokfeléből, melyben néhány pompás kötés van kiállítva, az egykori uralkodók magánkönyvtáraiból, továbbá több olyan kötet, melyek becsét híres francia írók, Montaigne, Rabelais, Racine kéziratossá bejegyzései fokozzák. A második terem a tulajdonképeni Mazarin-csarnok, melynek mennyezetét Romanelli eredeti festményei, oldalfalait a könyvtár legnagyobb pártfogóinak mellszobrai ékesítik. De legszebb ékessége e pazar fényű teremnek az oldalfalak mentén fölállított üvegszekrényekben s a terem közepén szabadon álló vitrinákban elhelyezett irodalmi kincsek. A csarnok első fele a

¹ I. m. II: 150.

könyvnyomatás fejlődését mutatja be az első xilographicáktól a jelenkorig, pompás, ritkánál-ritkébb példányokban, bibliofil fejedelmek és fejedelmi bibliofilek remek kötéseiben. Együtt láthatni egy szekrényben az ú. n. 1451-iki Donatust, Gutenberg hihetőleg legrégebb nyomtatványát, a Mazarin-biblia két, egy papirosra s egy hártýára nyomtatott példányát, Fust és Schoeffler 1457-iki, s 1459-iki zsoltároskönyvét, oly látvány, melylyel a föld kerekiségének egyetlen más könyvtára sem kedveskedhetik a szemlélőnek!...

A csarnok második felét a kéziratok töltik meg. A flamand, francia s olasz festett zsoltáros evangéliumi könyvek, breviáriumok és horák hosszú sorát, melyek fejedelmek, vérbeli hercegek s egyéb egyházi és világi kitünőségek tulajdonából kerültek a francia nemzet birtokába, Nagy Károly evangéliuma nyitja meg. A színekben dúskáló illuminátorokkal a drágakövet, aranyat, ezüstöt, művészi elefántesontfaragványokat pazar kézzel fölhasználó ligátorok keltek versenyre e hártýa-kódexek előállításában, melyek káprázatos fényét a kissé szűken beszűremlő világosság tompítja.

A világi emlékek, ha külső megjelenésük fényében nem is vetekedhetnek mindig az egyházi szerkönyvekkel, művelődéstörténeti és irodalmi szempontból egyformán fontosak. Itt van a hazánkat is megjárt XIII. századbéli nagy építőmester, Villard de Honnecourt vázlatkönyve, VI. Károly könyvtárának leltári jegyzéke, az V. századból való Livius-kézirat, Bossuet, Fénelon, Molière, Racine, Voltaire s a francia irodalom számos jelesének eredeti levelei, fogalmazványai, a történeti személyek autogrammjai, a keleti könyvek hosszú sora, a laikus előtt bizarrnak tetsző mexikói s északamerikai indián kéziratok. Ime néhány adat, mely csak halvány fogalmat nyujthat a kiállítás gazdagságáról, tanulságos voltáról.

Miként a nyomtatványi osztály anyagából, úgy a kézirat-táreból is csupán egy elenyésző töredék került kiállításra, a többi a kéziratár emeleti dolgozótermébe torkolló hatalmas raktárhelyiségben van elhelyezve. A kéziratár mintegy 110.000 kötetre tehető. Megjegyzendő, hogy a levéltári anyag nincs különválasztva a szorosabb értelemben vett kéziratoktól s nincs darabonként borítékozva, mint nálunk, hanem többszázanként kötetekben egyesítve. A kéziratok fölállításánál nyelvük szolgál

alapul. Az anyag hét főcsoportba van osztva, ezek: 1. keleti csoport (kb. 25.000 kötet); 2. görög csoport (4960 kötet); 3. latin csoport (21.544 kötet), mely ismét két alcsoportra, ú. m. a törzsgyűjtemény s az újabb szerzemények csoportjára szakad; 4. francia csoport (44.913 kötet), mely a latinnak megfelelően szintén két alcsoportra oszlik; 5. modern nyelvek, 14 alcsoporttal (3649 kötet, ebből 2163 olasz); 6. különböző provinciákra vonatkozó okmánytárak (2593 kötet); 7. egyéb gyűjtemények (8269 kötet). Hogy a könyvtár e részének egy évi gyarapodásáról fogalmat adjunk, közöljük az 1907. évi szaporulat számadatait H. Martin hivatalos jelentése nyomán.¹ E szerint letét útján 158, vétel útján 281 és ajándék útján 73 kötetrel gyarapodott a Bibliothèque Nationale kéziratári osztálya.

A nyomtatványi és kéziratári osztálynak közös könyvkötő műhelye van magában az épületben. A műhely tevékenységéről a következő adatok nyújtanak némi fogalmat. 1907-ben házilag 3360 egész- és félbörkötés, 13.998 újrafűzés, cartonnage és javítás s 2817 bekötésre nem kerülő folyóirat-csomag készült. Egy művezető s tizenkét segéd dolgozik e házi műhelyben. Házon kívül pedig 9997 egész- és félkötés s 10.747 cartonnage és javítás készült.

A könyv- és kéziratári anyag földolgozása s a közönség kiszolgálása a következő személyzetet foglalkoztatja. Úgy a nyomtatványi, mint a kéziratári osztály élén egy conservateur en chef áll. A nyomtatványi osztályban három és a kéziratárban egy conservateur adjoint, továbbá az osztályok jelentőségével arányos számú könyvtáros, alkönyvtáros, évdijas (stagiaire), napidijas, altiszt és szolga tesz szolgálatot. Legnépesebb — a dolog természetéből kifolyólag — a nyomtatványi osztály, melynek tisztikara 28 könyvtárosból és alkönyvtárosból, 6 évdijásból s a szükséghez képest váltakozó számú (5—10) napidijásból áll. A felügyelet s közvetlen kiszolgálás munkája a nyomtatványi osztályban egymagában 9 altiszt, mintegy 40 szolga és őr közt oszlik meg.

A fölvételi föltételek a következők. A ki stagiaireségre pályázik a Bibliothèque Nationaleban, annak akár az École des

¹ Journal officiel 1908. márcz. 2. 1571. l.

Chartes, akár az École des Langues orientales vizsgát tett növendékének kell lennie. Ennek híján érettségi bizonyítvány s egy az administrateur général elnöklete alatt álló bizottság előtt letett szakvizsga kívántatik meg a jelölttől.

A szakvizsga tárgyai a nyomtatványi osztályban:

I. A stagiairek részére.

1. Mintegy húsz kötet, vagy darab katalógizálása, köztük ősnymtatványok, görög-, latin- s idegennyelvű, főleg német könyvek.

2. Megállapítandók e művek cziméből a legjellegzetesebb szavak, melyek alatt egy tárgyi repertórium betürendjébe sorolhatók. A mutató azon elvek alapján készül, melyek a könyvtár által havonként kinyomatott *Bulletin des publications françaises* tárgymutatójánál irányadók.

3. Egy latin vagy élő idegen nyelven írt előszó taglalása a végből, hogy röviden összegeztessenek azok a körülmények, melyek az előszó szerint a mű megírására s kiadására vonatkoznak.

4. Írásbeli feleletek a régi és modern, francia meg külföldi legfontosabb könyvészeti munkák beosztására s használatára vonatkozó kérdésekre.

II. Az alkönyvtárosok részére:

1. Mintegy tíz mű, vagy darab katalógizálása, köztük ősnymtatványok, görög, latin és idegen, főként német nyelvű művek. Megjelölendő az a bibliográfiai osztály, melybe e tételek mindegyike sorolandó a könyvtárnál divó gyakorlat szerint.

2. Bibliográfiai munkák s a nyomtatványi osztály különböző jegyzékei segélyével megkeresendő tíz olyan munka, melyet az olvasóterem látogatói több-kevesebb pontossággal kértek.

3. Írásbeli válasz azon kérdésekre, melyek hivatva vannak megállapítani, hogy a jelölt ismeri a Bibliothèque nationaleban divó szakosztályozást, a fontosabb bibliográfiai műveket, jártas a könyvnyomtatás történetében, föl tudja ismerni egy-egy példány fontos sajátosságait (kötés, ex libris, széljegyzetek stb.).

A kéziratári osztályban a vizsgálat tárgyai a dolog természetéből kifolyólag módosulnak.

I. A stagiairek részéről a következők kívántatnak meg:

1. Néhány kézirat czimének lemásolása.

2. Négy vagy öt kézirat leírásának megszerkesztése.
3. Feleletek a kronológiából s diplomatikából vett kérdésekre.
4. Egy paleografiai vagy irodalomtörténeti kérdésre vonatkozó latinul vagy idegen nyelven írt értekezés kivonatolása.

II. Alkönyvtárosi fokozat elnyerésénél ezek a követelmények:

1. Négy vagy öt kézirat leírásának megszerkesztése.
2. Írásbeli feleletek a paleografia, a kéziratok bibliografiája s a könyvtárak története köréből vett kérdésekre.

3. Beigazolása annak, hogy a jelölt járatos a könyvtárban s a könyvtárral egyesített egyéb fontosabb gyűjteményekben a XVII. század óta alkalmazott szakrendszerekben és katalógusokban.

Az altisztektől és szolgáktól, mint nálunk is, a pályázatok kiírásánál elsősorban azt kívánják meg, hogy igazolványos altisztek legyenek a folyamodók. De mint Morel már idézett munkájában megjegyzi,¹ az altisztek ritkán élnek a törvény biztosította ezen előjogukkal. Majd mind visszalépnek, a mikor megtudják, hogy — söpörniök is kell.

De most már lássuk, mily föltételek mellett állnak a Nationale milliókra menő kötetei s kéziratok kincsei a közönség rendelkezésére.

A használat túlnyomóan helybeli, miután az igazgatóság csupán a külön fölállított kettős példányokat, továbbá a ritkaságokat és kéziratokat kölcsönzi ki szoros kivételkép egyes intézetek czimére és felelősségére.

A helybeli használat lebonyolítására négy különböző nagyságú s különböző rendeltetésű olvasóterem szolgál.

Első helyen említjük a nyilvános olvasótermet (*salle publique de lecture*), mely amolyan állam az államban. A nyilvános olvasóterem az épületnek a rue Colbert felé eső szárnyán, az első emeleten van elhelyezve; bejáróul az épület egyik, a rue de Richelieu-ről nyíló mellékkapuja szolgál. Hétköznapokon télen d. e. 10-től d. u. 4-ig, nyáron d. e. 9-től d. u. 6-ig van nyitva, vasárnapokon pedig télen-nyáron egyformán d. e. 9-től d. u. 4-ig. Száztíz olvasó fér el e teremben, a hová a belépés teljesen szabad. A falai mentén elhelyezett 40.000 kötet a tudományszakok és szépirodalom java terméséből van összeválogatva s a terem közönsége csakis ezt a válogatott könyvanyagot használhatja.

¹ Bibliothèques. I.; 283.

A könyvkészletről kéziratos katalogus tájékoztatja az olvasót, a ki kéri lap útján adhatja ki magának a kívánt köteteket. A kívánt kötetéről szalmasárga színű kéri lapot állít ki, melynek mintája a következő:

BIBLIOTHÈQUE NATIONALE	BULLETIN DE DEMANDE.	Dép. des imprimés. SALLE PUBLIQUE.
<i>Indiquer aussi exactement et aussi lisiblement que possible dans la colonne ci-contre :</i>		
1° Le nom de l'auteur :	-----	
2° Le titre de l'ouvrage demandé :	-----	
3° Le nom et le domicile du demandeur :	-----	
VISA :	-----	
	PLACE N°-----	

Ha valaki egy oly művet szeretne olvasni, mely nincsen meg e teremben, fölhatalmazást kap, mely a dolgozó-terembe való egyszeri belépésre jogosít.

E nyilvános terem, mint a mondottakból látható, arra készült, hogy elkülönítse a pusztán szórakozni, esetleg télvíz idején melegedni vágyó közönséget a komoly czélokot követő kutatóktól. Párisban, a hol a községi népkönyvtárak túlnyomó része nincs olvasóteremmel ellátva s az a néhány is, mely a helybeli olvasásra is be van rendezve csupán két-három esti órában áll nyitva, ez az intézkedés ép oly üdvös, mint szükséges. Mi lehet tehát annak az oka, hogy a terem látogatottsága az utóbbi esztendőekben mégis csökkent? Az első ok, maga a terem elég-

telensége. Mint Morel írja, eleinte télvíz idején órákig álltak az utczán a kintrekedtek, lesve, mikor kerül rájuk a sor s épen nem lehetetlen, hogy sokakat a hiábavaló ácsorgás gondolata tartóztat vissza. A másik ok, hogy a teremben nemcsak hogy napilapok, de még folyóiratok sincsenek, már pedig az átlag-olvasót elsősorban az aktuális irodalom vonzza. E bajokon mihamarabb segíteni fog a jeienleg épülő új nyilvános olvasóterem, mely 100.000 kötet s 360 olvasó befogadására van tervezve s az esti órákban is nyitva fog állani.

E nyilvános olvasóteremről megemlékezve, nem fojthatom magamba azt az óhajtást, vajha nálunk is követésre akadna, valamely közkönyvtárunkkal kapcsolatban. A berendezés minden esetre nagyobb összeget igényelne, mert e nyilvános olvasóterembe csakis többes példányokat volna szabad beállítani. Igaz, ily természetű könyvtár fölállítása, egészséges viszonyok között, nem tekinthető állami feladatnak, de ha valamiben, úgy abban teljesen megegyezik a magyar a francziával, hogy ilyfajta szükségletei kielégítését is az államtól várja.

A nyomtatványi osztály tulajdonképeni olvasóterme a *salle de travail*, mely 1868 júniusában adatott át a közönségnek.¹ Ez egy félkörű záródással bíró négyszögletű terem, melynek területe 1156 m². Tizenhat, egyenként 10 m. magas, öntöttvas-oszlop tartja a mennyezetet, mely kilencz egymáshoz közel álló kerek kupolával van ellátva. A kupolák ablakai világítják meg a termet. A terem két hosszanti oldalfalát s félkör alakú záródását mellmagasságig érő könyvtartók különítik el az olvasók részére fönntartott belső területtől. Az így elkülönített oldalfalak hármaz karzattal ellátott könyvraktárul szolgálnak, melyet jelenleg az angol és spanyol történelemre vonatkozó, mintegy 40.000 kötet tölt meg. A félkör alakú terület kissé emelkedettebb; közepén elől a terem felügyeletével megbízott s a közönséggel közvetlen érintkezésbe lépő négy tisztviselő foglal helyet, mélyén pedig mintegy tíz íróasztal van fölállítva, részben a tisztviselők, részben kiváltságos tudósok számára fönntartva. Ugyanitt van egy álló asztalra kitéve a *livre de présence*, melybe az olvasóteremben szolgálatot tevő tisztviselők nap-nap után bejegyzik,

¹ V. ö. Petzholds neuer Anzeiger, 1882: 273—74.

hogy mikor kezdték meg s mikor hagyták abba a szolgálatot. A terem közepén széles járda vonul végig a kettős üvegajtótól a felügyelő tisztviselők emelvényéig. E járdától jobbra és balra 16 különböző hosszúságú kettős asztal van elhelyezve, melyet közepütt keskeny lécz oszt ketté. Egy-egy személyre mintegy 1 m.-nyi hely van számítva s minden helyhez bemélyített tinta-tartó is járul. Kivétel az emelvényhez legközelebb eső két asztal, melyen tinta használata nincs megengedve. Ez asztalok egyike mellett külön felügyelő ül s itt az ór állandó ellenőrzése mellett használhatók a *réserve* kötetei. A másik asztalon főleg irodalmi s általános jellegű folyóiratok legújabb számai vannak kitéve. Van továbbá 4 nagyobb méretű külön asztal, melyeket a a foliánsok használóinak tartanak fönn. A tinta használata ezen helyeken is tilos. Az ülőhelyek összes száma 344 s folyószámozással vannak ellátva; de a kézikönyvtár befogadására szolgáló polczok teteje is fölhasználható olvasóasztal gyanánt, úgy hogy még 70 állóhely is van a könyvtárban. A terem fűtésére meleg víz szolgál, melyet az asztalok alatt elvonuló csövek s a teremben elszórtan fölállított embermagasságú fűtőtestek továbbítanak. A már említett alacsony könyvtartók, melyek a dolgozóterem két hosszanti oldalát s a középső járdát is beszegik, száma 40 és *A—Z*, *BC—BP* jelzéssel vannak ellátva. E tartókban nyert elhelyezést a mintegy 10.000 kötetből álló kézikönyvtár, mely öt főszakon belül a folyószámok szerint balról jobbra s alulról fölfelé haladó irányban van fölállítva. A tartók pulpitusán sűrűn ki van téve e könyvek nyomtatott jegyzéke: *Répertoire alphabétique des livres mis à la disposition des lecteurs dans la salle de travail*. E kézikönyvtár anyagát minden 10—12 évben felülvizsgálják, az elavult műveket kicserélik, újabb vagy keresettebb kézikönyvekkel s forrásművekkel pótolják. A kézikönyvtár a legszükségesebb kompendiumokon, szótárakon és lexikonokon kívül a nagy történeti kiadványsorozatokat, pl. a Monumenta Germaniae, a Corpus inscriptionum, a Gallia Christiana, a görög, latin, francia, angol és német remekírók kiadását stb. foglalja magában.

A terem mélyén, a félkörös emelvény előtt álló két *M* és *N* jelzetű tartókban a közönség használatára bocsátott nyomtatott és kézíratos katalógusok helyeztetek el. Ezek: a könyvtár XVIII. szá-

zadi 6 kötetes egyetemes katalógusa, mely a theológia, jog és irodalom szakmáit dolgozza föl; a Catalogue de l'histoire de France 12 negyedretű kötetben (1855—1895), 6 autografált pótkötettel; az egyetemes történetről készített hétkötetes autografált jegyzék; az olasz történetről szóló 5 kötetben, az angolról készült 2 kötetben, a Pyrenaei félsziget, Ázsia s Afrika történetéről készült 1—1 kötetben; az 1857—1889-ig hat kötetben kinyomatott *Catalogue des sciences médicales*; az 1875, illetve 1882 óta megjelenő Bulletin mensuel-ből alakított czédulakatalógus, mely szerzők s rendszók betürendjében tájékoztat a könyvtár újabb gyarapodásáról; végül az 1897-ben megindított Catalogue général des livres imprimés eddig megjelent kötetei.

Míg a nyilvános olvasóterembe a járókelők minden alaki-ság nélkül beléphetnek, addig a dolgozóterem használata külön engedélyhez van kötve. A ki a dolgozótermet igénybeveszi, rövid folyamodványt nyújt be az igazgatóságához, melyben nevé-ről, polgári foglalkozásáról s lakásáról, valamint a könyvtárban végzendő kutatások céljáról nyújt részletes fölvilágosítást. Kül-földiektől rendszerint nagykövetségük ajánló sorait is megkíván-ják. A folyamodonak a kérvény alapján az intézet titkára olvasó-jegyvet állít ki, a mely lejárát után megújítandó. Középiszkolai tanulók egyáltalán nem, főiskolai hallgatók pedig csak szoros kivételkép s egy meghatározott munkálat érdekében nyernek bebocsáttatást. Az olvasójegygyel ekként fölszerelt kutatók a rue de Richelieure nyíló főkapun át jutnak az épület dísz-udvarába s innen jobboldalt a dolgozóterem előcsarnokába. Az előcsarnok baloldalán van elhelyezve a ruhatár, melybe csakis a botok, esernyők s *csomagok* leadása kötelező. Jobboldalt van a *buvette*, a hol olcsó áron frissítőket s ételeket vehetnek magukhoz a naphosszant a könyvtárban dolgozó olvasók.

Az előcsarnokból kettős üvegajtón át jutunk a dolgozó-terembe s a bejárónál ülő őrnek fölmutatjuk belépőjegyünket, mire egy fehér lapot, ú. n. *bulletin personnel*-t kapunk. E fehér lapra fölírjuk nevünket, állásunkat, lakásunkat s ülőhelyünk szá-mát, melyet tetszés szerint választhatunk ki magunknak. A kézi-könyvtár köteteit magunk keressük ki s állítjuk ismét vissza a polczokra, ha pedig a raktárakból kívánunk könyvet, úgy az *M* és *N* tartók mellett lévő álló íróasztalokra kitett kéréslapok

útján közöljük óhajtásunkat az emelvényen ülő tisztviselők egyikével. E kérőlap mintája a következő:

Előlap.

PLACE OCCUPÉE PAR LE LECTEUR : No	
NOM ET ADRESSE du LECTEUR.	{ M..... Rue.....
OUVRAGE DEMANDÉ.	AUTEUR :
	TITRE :
	Lieu de publication :
	Date de publication. } Format :
POUR ACCÉLÉRER LA RECHERCHE, indiquer autant que possible <i>la cote d'inventaire ou de catalogue.</i> }	

A kérőlap kétféle színben készül. A fehér a terem (11—164) bal, a zöld a terem jobb (165—328) részében ülők részére szolgál.

A kérőlap kitöltésének módját az adott hasonmás rovatainak fölírása eléggé megmagyarázza. Minthogy a könyvtár anyaga csak részben van az előbb fölsorolt katalógusokban földolgozva, az olvasó igen gyakran általános bibliográfiai művekből, vagy emlékezetéből írja le a kívánt czimeket s a könyvtár tisztviselői állapítják meg, hogy a kért mű megvan-e a könyvtárban vagy sem. A hátlap rovatait a személyzet tölti ki, ha az olvasó által adott adatok nem elégségesek ahhoz, hogy a kért könyveket föltalálják.

A kiállított kérőlapot a bulletin personnel kíséretében átadjuk a szolgálatot tévő tisztviselőnek, a ki a begyűlő lapokat gyorsan

szortirozza s kiosztja a rendelkezésére álló szolgák között. Ezek a lapokat beviszik a raktárakba, kikerestetik a kért könyveket s

Hátlap.

RECHERCHES FAITES.	OBSERVATIONS
Au Catalogue :	
En place :	
A la réserve :	

az olvasó asztalához hozzák. Ha a könyv nincs meg, vagy kézben van, a kéréslap visszakerül a kiállítóhoz. Egy-egy kötetre egy fél, sőt háromnegyed óráig is elvárhatunk, a mit nem annyira a kiszolgáló személyzet elégtelen száma, mint inkább a technikai eszközök kezdetlegessége okoz. Ebben rejlik annak a rendelkezésnek a magyarázata is, hogy egy órával a könyvtár bezárása előtt beszüntetik a könyvek kikeresését. Ezt az időpontot harangszó jelzi.

Minden könyvről külön kéréslap töltendő ki s egyszerre a szabályok szerint két mű s legföljebb 5 kötet kérhető ki. De ez a korlátozás inkább csak papiroson van meg. Legföljebb a folyóirat-kötetekkel akadémikuskodnak s ha az ember ugyanazon folyóiratból 5—6 kötetet kér ki, a mi elég gyakori eset, hát

csak 2—3 kötetet kap belőle, azzal a vigasztalással, hogy a többi majd később kapja meg. Ez a szűkkeblűség a kiszolgáló személyzet céltalan kifárasztására vezet, mert egy délelőtti folyamán ugyanazt az utat kétszer-háromszor is meg kell tennie.

Ha az olvasó oly könyvet kér ki, mely a *réserve*-be tartozik, el kell hagynia rendes helyét s a fönttartott asztal mellett folytatja munkáját. Ez asztal helyei külön vannak megszámozva 1-től 20-ig.

Távozáskor az olvasónak magának kell a felügyelő tisztviselőhöz szállítani könyveit, melyek sokszor oly tekintélyes tömeget alkotnak, hogy csak több fordulóra végezhet velük. A használt kötetek beszolgáltatása után az olvasó visszakapja bulletin personneljét, melyet az ajtónállónál kell leadni. Ha az olvasó irattáskával lépett a dolgozóterembe, azt távozás előtt fölnyitva bemutatja a szolgálattelvő tisztviselőnek s külön távozási engedélyt (*laissez passer*) kap.

A könyvek visszaszolgáltatása alkalmával kérheti az olvasó, hogy egyik vagy másik kötetet a következő napra föntartsák számára. Ilyenkor a kötetbe papírlapot helyez a tisztviselő, melyre rájegyzí az olvasó nevét s a napi keletet. Ha az olvasó másnap nem jelentkezik a félretett könyvért, ismét beosztják eredeti helyére, úgy hogy a harmadnap jelentkező olvasó újból kikéresheti a könyv pontos címét, jelzetét stb.

A *salle de travail*-ban 1907 folyamán 162.084 olvasó fordult meg s 552.049 kötetet használt.

Még csak azt említjük meg, hogy nemcsak az olvasóteremben, hanem az épület többi részében, sőt az udvarban is, tilos a dohányzás. Az olyanféle kedélyes cigarettázó helyiség, minő pl. a Magyar Nemzeti Múzeum félreeső helye, itt merőben ismeretlen.

A *salle de travail* csupán hétköznapokon van nyitva, ugyanazon órákban, a mikor a *salle publique de lecture*. Hosszabb szünet évenként csak egyszer van: a husvét előtti két hétre zárják be a könyvtárat. E két hét alatt végzik el az általános tisztogatást és a szükséges belső rendezéseket.

Az épület első emeletén, a Mazarin-folyosó két végében egy-egy külön dolgozó-terem van berendezve; az egyik a tér-

képek, a másik a kéziratok használói részére. Ez a két dolgozó-terem télen-nyáron d. e. 10-től d. u. 4-ig van nyitva.

E termék látogatására külön jegyek nem adatnak ki, hanem a salle de travaille használatára kiadott belépő jegyek láttatnak el megfelelő záradékkal.

A térkép-olvasóteremben nagy asztalok állnak a kutatók rendelkezésére, melyek módot nyújtanak arra, hogy a legnagyobb térképeket is kényelmesen használhassák. A térképek rendszeren vászonra vannak fölhúzva s egyrészük alsó és felső végén lézczel van ellátva. A túlságos nagyméretű, rendszeren részekben kiadott térképek lapjai külön-külön vannak bebéelve s margójuk lehajtható olykép, hogy az egyes részek közvetlen egymás mellé illeszthetők.

A térkép-teremben 1907-ben 2369 egyén fordult meg; a használt darabok száma 36.365-re rúgott.

A kéziratári dolgozó-terem, melyet 1886-ban adtak át a forgalomnak, oldalvilágítású, tágas, emeleti helyiség, 80 számozott ülőhelyyel. A teremben néhány ezer kötetből álló kézikönyvtár is van föllállítva, mely egyrészt a Bibliothèque Nationale kéziratárát földolgozó kiadványokat, másrészt egyéb franciaországi és külföldi könyvtárak kinyomatott kézirat katalógusait, továbbá a legfőbb bibliográfiai, paleográfiai és diplomatikai segédkönyveket, történeti és irodalomtörténeti repertóriumokat, forráskiadványokat s a legfontosabb szótárakat öleli fel. A kézikönyvtár anyagáról külön betürendes jegyzék tájékoztatja a látogatókat.

Egyszerre három kéziratot kérhet ki egy-egy olvasó; egy napon legföljebb tizet.

Tinta használata, hacsak valamely elsőrangú ritkaságról nincs szó, nem szorul külön engedélyre. A kéziratok miniaturáinak másolópapírra való átpauzálására azonban esetről-esetre ki kell kérni az engedélyt. Művészi szempontból értékesebb rajzok másolását csupán külön e célra készült, üvegfödéllel ellátott másoló szekrények igénybevételeivel engedik meg. A kézirat lemásolandó lapján felütve kerül e szekrénykébe, az üvegfödél szorosán rászorul a felütött kodex lapra s a másolópapír ilyformán nem közvetlenül az eredetire, hanem a fölibe helyezett üveglapra kerül.

A kéziratok lefényképezése szintén megengedhető, de csak azon föltétel alatt, hogy a megrendelő a fényképlevonatokból két-két példányt a Nationaleban letéteményez. A fölvételeket az épületben berendezett műteremben készítik, de a fölvétellel a megrendelő tetszésszerűen fotografust bízhat meg. Delisle¹ szerint a legtöbb megrendelő Sauvanaud fényképészhez fordul, aki 1891-ben a következő árakon szállított egy-egy fölvételről négy levonatot, 24 × 30 cm. s ennél kisebb méretű fölvétel 15 fr.; 30 × 40 cm. méretű 20 fr., 50 és 60 cm. méretűé pedig 40 és 50 fr. Ha egyszerre több fölvétel készül, a többi ára darabonként 5 frankkal olcsóbb. Tömeges fölvételeknél nagyobb árengedmény is elérhető. 1907-ben 378 kéziratot fotografáltattak le a használók. A kéziratári olvasók száma pedig 39.276 volt, a kik 68.939 kéziratot vettek igénybe.

A kéziratári dolgozószoza használatánál ugyanazok az elővigyázati rendszabályok érvényesülnek, mint a nyomtatványi osztályénál. Mégis, minden óvintézkedések daczára nem egyszer megesett, hogy egyes lapokat, okmányokat, sőt olykor nagybecsű egész kodexeket is elsikkasztottak. Rendesen valamely elhunyt tudós vagy gyűjtő hagyatékának értékesítésekor kerülnek napfényre ezek a hiányok s ilyenkor a könyvtár igazgatósága mindent elkövet, hogy visszaszerezze egykori tulajdonát. Néha visszavásárolják őket, máskor az örökösök önként visszaszármaztatják; de az is megesik, hogy kikerülnek az igazgatóság figyelmét, más párisi vagy vidéki könyvtárba kerülnek, a honnan vissza kell váltani őket. A francia közkönyvtárak a visszaváltást lehetőleg megkönnyítik, mert, mint Delisle idézett munkájában jogos büszkeséggel mondja, a Bibliothèque Nationale a maga részéről szintén visszaszolgáltatja a nyilvános gyűjteményekből elkallódott s a Nationaleba került köteteket. Néha a tolvaj maga gondoskodik róla, hogy az eltulajdonított kézirat vissza kerüljön a nemzet irodalmi kincsesházába. Delisle említi, hogy 1878 szeptember 5-én egy rejtélyes csomagot talált dolgozó asztalán. A csomagban Guillaume de Normandie *Bestiaire*-jének egy remek képekkel diszes, gyönyörű példánya volt s mellette egy czédula e szavakkal: *Restitution après décès*. A pompás

¹ Manuscrits latins et français stb. Paris, 1891. I. k. lvi.

kézirat tényleg a könyvtár tulajdona volt s bár a katalógusban is le volt írva — még sem tűnt fel távolléte. Nem kevésbé rejtélyesen került vissza 1883 szeptember 6-án egy az intézet kapusánál letett csomag alakjában a Richard, d'Étangres grófja s neje Marguerite d'Orléans számára 1430 táján készült horárium, melyről legalább már 1848-ban megállapították, hogy nincs a helyén.¹

Úgy látszik sem a szigorú ellenőrzés, sem a termekben elhelyezett sokatmondó táblácska, mely azt az ítéletet közli, mely X. urat a Ste-Geneviève könyvtárban tetten ért lopásért fél-évi börtönnel sújtotta, nem mentik meg az intézetet az ügyes és lelkiismeretlen tolvajok fenyegető veszélyétől.

¹ I. m. xxxjl.